

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ 1917–1922 РР., ЯК ОДНА З ІДЕОЛОГІЧНИХ ПІДВАЛИН ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНУ У 2022 Р.

Волошко О. О.

Постановка проблеми. Наразі народ України переживає вельми драматичний період випробування своєї демократичної державності, внаслідок військової інтервенції з боку авторитарної Російської Федерації (РФ). Пропагандистська служба РФ, намагається ідеологічно обґрунтувати не тільки для своїх громадян, але й для російськомовних в Україні, доцільність, необхідність та історичну справедливості військового вторгнення в Україну. Важливою складовою цього процесу є фальсифікація історії української державності. Цілеспрямовано її розпочали російські пропагандисти ще у 2014 р. Неправдиво стверджувалося, що, по-перше, Україна – це в минулому *окраїна* Росії; по-друге, українці *ідентичні* росіянам; по-третє, за часів Радянського Союзу Україна *незаконно* одержала багато споконвічних територій РФ: Лівобережну Україну, Донбас, Південну Україну та Крим, через що РФ зазнала *збитків*, а тому потрібно відновити *історичну справедливості*.

Влітку 2021 р. процес фальсифікації історії українського народу та його державності публічно очолив, як не дивно, керманіч РФ – В. Путін. На сайті Кремля, за його підписом, з'явилася стаття, причому російською та українською мовами, яка називалася «Про історичну єдність росіян та українців»¹. У ній у схематичному вигляді, без відповідної наукової аргументації, відсутність якої автор пояснив ніби то складнощами подання великого обсягу документальних матеріалів, було відтворено давно спростовані історичною, юридичною, лінгвістичною науками та суспільною практикою псевдонаукові наративи російської дворянської історіографії XIX ст. про триєдиний руський народ, першість великоросів на державну традицію Русі тощо. Свого часу ці наративи були підготовлені на політичне замовлення російського царизму для обґрунтування ніби то відсутності історико-політичних передумов для створення української національної держави, аби ідеологічно придушити український національно-визвольний рух, який набирив загрозливих для імперії масштабів.

1 вересня 2021 р., під час відкритого уроку в одній зі шкіл Владивостока, аналізуючи імперську

політику Петра I по завоюванню Прибалтики, очільник РФ провів аналогію із сучасною політикою Росії на Донбасі, звернувшись із запитанням до старшокласників, а саме, чому головна битва *Семирічної* (насправді *Північної* 1700–1721 рр. – *О.В.*) війни Росії зі Швецією за панування в Балтійському морі, відбулася далеко від нього, під Полтавою, тобто в Україні. Таким чином він натякав, що наразі головна битва РФ за оволодіння Україною відбувається на українському Донбасі.

У подальших своїх публічних виступах, а також напередодні військової інтервенції в Україну, керманіч РФ заперечив закономірність державного суверенітету українського народу (одного з найдавніших і найчисленніших народів Європи – *О.В.*), заявивши, що державність українцям ніби то «подарували» більшовики і колишня радянська Україна називається «імені В. Леніна».

Мета і завдання. Зважаючи на вищевикладене, автор ставив за мету спростувати ці фальсифікації, здійснивши за допомогою вивчення документальних матеріалів, а також залучення наукового доробку попередників, науково об'єктивне дослідження найбільш важливих аспектів історії утворення державності українського народу в період 1917–1922 рр. Задля реалізації мети поставлено такі завдання: 1) довести закономірність утворення української державності у 1917 р.; 2) розглянути теоретичні постулати В. Леніна щодо національної політики та форми державного устрою соціалістичної Росії; 3) дослідити політику більшовиків у національно-державному будівництві вказаного періоду; 4) проаналізувати обставини утворення СРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексне вивчення означеної проблеми в запропонованому контексті в історіографії не проводилось. Досліджувалися такі аспекти, як політична боротьба навколо створення СРСР², обставини входження України до складу СРСР³, союзний договір 1922 р.⁴ Такі дослідження відносяться здебільшого до

¹ Путін В. Про історичну єдність росіян і українців. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (дата звернення 20.04.2022).

² Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991. С. 335–336.

³ Нагорна Л. П. Позиція України у новоствореній державі: 20-ті роки крізь призму 90-х. *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 3–15.

⁴ Мироненко О. Союзний договір 1922 р. Українське державотворення: невitreбуваний потенціал : Словник-довідник. К. : Либідь, 1997. С. 408–410.

першого десятиліття існування незалежної України. О. Волчанський розглядав положення статті В. Леніна «Про право націй на самовизначення» в контексті історії радянського суспільства і сучасних довоєнних відносин України та РФ⁵.

З науково аргументованою критикою наративів щодо України В. Путіна виступали професор української історії Гарвардського університету С. Плохій, російський історик А. Зубов, вітчизняні історики Ю. Шаповал, О. Алфьоров та ін.^{6, 7}. А. Дробович зробив критичний аналіз статті В. Путіна в контексті сучасної внутрішньої національної політики РФ, а також сучасних взаємовідносин РФ і України до військового вторгнення⁸.

Виклад основного матеріалу. Національне самовизначення – принцип відомий ще з XVI ст. і обґрунтований у завершеному вигляді ідеологами американської та французької демократичних революцій XVIII ст. Суть його полягає у невід’ємному праві кожної нації на вільне облаштування свого громадського та політичного життя, самостійне визначення форми свого правління. Доба з кінця XVIII ст. і до початку XX ст. відзначалася активними процесами створення національних держав і у відповідному закріпленні принципу самовизначення в їхніх конституціях. Українська спільнота, як одна із найдавніших у Європі, розвивалася в контексті цих процесів. Так, у Конституції П. Орлика 1710 р. вперше було закріплене право українського народу на національне самовизначення. З кінця XVIII ст. до початку XX ст. в Україні відбувалось становлення української нації, яке супроводжувалося потужними процесами формування національної свідомості через утворення української літературної мови, української історичної, лінгвістичної наук, української етнографії, розвиток театру, музики. Виникає і дедалі поширюється у певних організаційних формах суспільний рух за національне визволення, який вже мав свій гімн, своїх керманів. На зламі XIX-XX ст. він досягає свого вищого організаційного оформлення – створення перших українських політичних партій. Ці закономірні процеси не змогли зупинити ані поділ території України австро-російським кордоном, ані жорстока репресивна та асиміляторська політика російського царизму. Під

час революції 1905-1907 рр. в Росії, українські політичні партії розробили й оприлюднили програми державного устрою України: у формі автономної держави та суверенної держави. Слід відзначити, що правосвідомість прогресивної української інтелігенції (лібералів і демократів) відрізнялася від російської. Згадаймо шевченкове «коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом?»⁹. Конституційні проекти Г. Андрузького, М. Драгоманова, М. Грушевського та М. Міхновського ґрунтувалися на праві народів на самовизначення, на принципі розподілу влад та парламентській демократії, на федералізмі з децентралізацією та самоврядуванням громад і областей, на принципі юридичної рівності, на правах та свободах особи тощо. Ці проекти увібрали прогресивні досягнення всесвітньої політико-правової думки і досвід державотворення та правотворення передових країн світу, зокрема США, Швейцарії, які бралися за взірць¹⁰.

Лютнева 1917 р. революція в Росії, повалення ненависного російського царизму, який більш ніж два століття душив і не давав розвиватись українській спільноті, проголошення політичних прав і свобод, розформування жандармерії та поліції – відкрили великі можливості для національно-державного розвитку українського народу. Протягом березня-червня 1917 р. до нього долучилися широкі маси демократичних верств українства, про що свідчить проведення стотисячної української маніфестації у Києві, всеукраїнських селянського, робітничого, військового з’їздів, Всеукраїнського національного конгресу, який обрав революційно-демократичний парламент – Центральну Раду та ухвалив програму розбудови автономної української держави, і нарешті – проголошення національно-територіальної автономії України в Першому Універсалі та створення Генерального секретаріату – уряду автономної України. Влітку був розроблений проект конституції автономної України під назвою «Статут вищого управління України». Але внаслідок підступної, шовіністичної політики Тимчасового уряду Росії, та його фінансових спонсорів, які не хотіли позбавлятися імперської політики, «Статут» був відкинтий, нав’язана сумнозвісна «Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду», яка позбавляла Україну самоврядування й відокремлювала від неї в адміністративному управлінні промислово розвинені губернії та найважливіші галузі суспільного життя¹¹. Таким чином, розбудова автономної держави призупинилася до жовтня.

⁵ Волчанський О. Україна: право нації на самовизначення. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/04/3/7063309/> (дата звернення 20.04.2022).

⁶ «Суміш невігластва та агресії»: російські та українські історики – про статтю Путіна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57825840> (дата звернення 22.04.2022).

⁷ Червоненко В. «Ленін створив сучасну Росію, а не Україну». Історики про скандальну промову Путіна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60480944/> (дата звернення 22.04.2022).

⁸ Дробович А. Про історичну єдність в тюрмі народів. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/08/2/7302444/> (дата звернення 22.04.2022).

⁹ Шевченко Т. Кобзар. Київ: Видавництво художньої літ-ри «Дніпро», 1974. С. 516.

¹⁰ Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. Київ: Т-во «Знання» України, 1993. С.38–66.

¹¹ Винниченко В. Відродження нації. Частина I. Київ-Відень, 1920. 348 с.

Після узурпації влади в Петрограді більшовиками, Центральна Рада та її Генеральний секретаріат заперечили легітимність цього державного перевороту і взяли повноту влади в Україні до своїх рук, про що було сповіщено населення 7 листопада у Третньому універсалі, який проголосив Українську Народну Республіку як автономну державу у складі Росії. Українське керівництво сподівалося на тимчасовий прихід до влади більшовиків і на подальше створення всеросійського уряду у складі представників усіх соціалістичних партій. На кінець листопада Головою Центральної Ради – М. Грушевським, був підготовлений проект Конституції УНР. Важливо відзначити, що українське керівництво у національно-державному будівництві орієнтувалося не на марксистські настанови про диктатуру пролетаріату, як більшовики, а на досвід демократичного устрою Давньої Еллади, США та Швейцарії¹². Модель суспільно-економічних відносин, яку планувалося запровадити в УНР, випереджала свій час і нагадує сучасну «скандинавську» модель, з ринковою економікою, державним капіталізмом, фермерськими господарствами тощо.

Проте реалізації програм національно-державного будівництва і соціально-економічного розвитку УНР завадив підступний, жорстокий, який не гребував злочинними методами, політичний режим більшовицької Росії. Його очільник – В. Ленін, нав'язав однопартійцям своє тлумачення марксизму, зокрема абсолютизував положення про диктатуру пролетаріату. Заради встановлення диктаторського режиму своєї партії він свідомо і без вагань тягнув народи у криваву прірву війни: «Говорят о «потоках крови» в гражданской войне... Но подобные потоки крови дали бы победу пролетариату и беднейшему крестьянству...»¹³.

Задовго до революції, у 1914 р. В. Ленін написав статтю «Про право націй на самовизначення»¹⁴, в якій визнавав право народів на самовизначення прогресивним явищем, але тільки в рамках буржуазної держави, як сприятливу передумову перемоги соціалістичної революції. Саме тому в червні 1917 р. у своїй статті «Україна» він палко критикував Тимчасовий уряд Росії за відмову визнати право українців на самовизначення аж до відокремлення від Росії¹⁵.

Напередодні державного перевороту більшовиків, в серпні 1917 р. В. Ленін написав роботу

«Держава і революція», яка стала для більшовиків програмою будівництва так званої пролетарської держави. Зокрема щодо форми її державного устрою, керманіч більшовиків, на основі аналізу творів фундаторів марксизму, доводив переваги унітарної держави над федеративною, а саме: «... Наибольшая местная, областная и пр. свобода, известная в истории, дана была централистической, а не федеративной республикой»¹⁶. Він допускав утворення федеративної держави лише за гостроти національного питання при переході від монархії до централістичної республіки¹⁷. З настановою про створення унітарної держави більшовики пішли на державний переворот.

Захопивши владу в центрі Росії (Москва і Петроград) вони зіткнулися з фактом виникнення в Україні, на Дону, на Кубані державних утворень-республік, що відображали вікові прагнення і бажання народів, а також населення деяких регіонів колишньої імперії мати свою національну державність або ж самоврядування.

Більшовицька партія не визнала за ними права на самовизначення. Більшовики хотіли володіти всією територією колишньої Російської імперії з її колосальними сировинними, продовольчими і людськими ресурсами. Вони прагнули створити могутню базу для розгортання світової соціалістичної революції. Натомість національно-державні утворення, наприклад Українська Народна Республіка і самоврядні області Росії перешкоджали здійсненню цих імперських проектів, а тому протягом 1917-1920 рр. більшовики вели проти них нещадну війну.

Проте створити унітарну державу в період 1917-1920 рр. їм не вдалося. Вони нашттовхнулися на шалений національний спротив у Прибалтиці, на Кавказі й особливо в Україні. Цей спротив набув такого масштабу, що поставив більшовицький режим на межу катастрофи. Щоб втриматись при владі, його лідери пішли на поступки в національній політиці і допустили формальне створення національних республік в Білорусі, Україні, Закавказзі, щоправда їхні уряди були більшовицькими. Однак у складі цих урядів були представники корінної національності. В. Ленін давав такі настанови: «С продвижением наших войск на запад и на Украину создаются областные временные Советские правительства, призванные укрепить Советы на местах. Это обстоятельство имеет ту хорошую сторону, что отнимает возможность у шовинистов Украины, Литвы, Латвии, Эстляндии рассматривать продвижение наших частей, как оккупацию, и создаёт благоприятную атмосферу для

¹² Грушевський М. На порозі Нової України. Гадки і мрії. *Хто такі українці і чого вони хочуть*. Київ: Тов-во «Знання» України, 1991. С. 133–178.

¹³ Ленін В. Русская революция и гражданская война. *Полн. собр. соч.* / Издание пятое. Москва: Изд-во политической литературы, 1974. Т. 34. С. 224–225.

¹⁴ Он же. О праве наций на самоопределение. URL: <http://rev-olucia.ru/pravopas.htm> (дата звернення: 25.04.2022).

¹⁵ Он же. Украина. *Полн. собр. соч.* / Издание пятое. Москва: Изд-во политической литературы, 1974. Т. 32. С. 341–342

¹⁶ Он же. Государство и революция *Полн. собр. соч.* / Издание пятое. Москва: Изд-во политической литературы, 1974. Т. 32. С. 74.

¹⁷ Там же.

дальнейшего продвижения наших войск. Без этого обстоятельства *наши войска* были бы поставлены в *оккупированных* (виділено мною – *О.В.*) областях в невозможное положение, и население не встречало бы их, как освободителей. Ввиду этого просим дать командному составу соответствующих воинских частей указание о том, чтобы наши войска всячески поддерживали временные Советские правительства Латвии, Эстляндии, Украины и Литвы...»¹⁸.

Під час першої військової інтервенції в Україну (взимку 1917-1918 рр.), більшовикам не вдалося організувати там дієвий політичний режим. Більшовицькі ЦВК Рад України та Народний секретаріат *не спромоглися* розбудувати *централізовану* вертикаль влади, бо *не користувалися* авторитетом ані у *суспільстві*, ані у *місцевих* Радах зокрема. За свідченням більшовика С. Мазлаха «ЦИК України заседал в Харькове, но его влияния нигде не чувствовалось»¹⁹. А народний секретар військових справ В. Шахрай скаржився: «Що це за уряд український, якщо його члени зовсім *не знають* і *не хочуть* знати української мови, що не тільки *не користуються* жодним впливом серед українського суспільства, але воно навіть ніколи й *не чуло* раніше їхніх прізвищ? Що я за «військовий міністр», коли *всі українізовані* частини в Харкові мені доводиться *роззброювати*, бо вони *не хочуть* іти за мною на оборону радянської влади? За *єдину* військову підпору для нашої *боротьби* проти Центральної ради ми маємо *лише* *військо*, що *привів* на Україну з Росії Антонов (В. Антонов-Овсієнко – *О.В.*) і що на *все українське* дивиться, як на *вороже*, *контрреволюційне?*»²⁰

Під час другої військової інтервенції (зима-літо 1919 р.) в Україну більшовики також потерпіли поразку. Спочатку вони зустріли шалений спротив нечисленних селянських делегатів III Всеукраїнського з'їзду Рад (березень 1919 р.) політиці колективізації та створення радгоспів, а також продрозкладки. Не зважаючи на свою перевагу, делегати-комуністи *побоялися* на з'їзді Рад України затвердити *російське* «Положення про соціалістичний землеустрій». *Селянські делегати* з'їзду виступили *згуртованою, національно свідомою* силою, *настирливо відстоюючи* свою позицію і *чинячи* неабиякий тиск на *комуністичну* більшість. Досить красномовно визнав це член ВУЦВК П.П. Любченко: «*Перевес* на съезде имело *селянство*... Среди крестьян было много ещё реакционеров... Крестьянство определённо выявило себя с *национальной*

стороны. Они признают себя *украинцами* (виділено мною – *О.В.*)»²¹. Невдовзі в Україні розгорнувся широкомасштабний антикомуністичний повстанський рух українського селянства, який літом поховав владу більшовиків. Їх було вигнано з сільської місцевості до міст, а потім білогвардійська армія витиснула їх з України.

Під час третьої інтервенції, яка розпочалася в грудні 1919 р., більшовики спочатку лібералізували свою політику: відмовились від колективізації, спробували залучити трудове селянство до співпраці. Проте РКП(б) *відновила* в Україні режим *політичної диктатури* у вигляді *системи надзвичайних* органів влади – *ревкомів*. Селянство *опротестувало* це. У лютому-березні 1920 р. на своїх місцевих з'їздах і *безпартійних конференціях* селяни висловились *проти принципу* *призначення комуністів* у владні органи та вимагали *виборної* влади від центру і аж до села, зокрема *створення системи Рад і уряду* України замість Всеукраїнському. Особливо характерними в цьому плані були *політична атмосфера* та *резолуції* повітових *безпартійних селянських конференцій*, що *відбулися* у найближчій до адміністративного центру УСРР *Харківській губернії*. Так один з компартійних чиновників з тривогою доповідав про політичні налаштування делегатів конференції *Валківського* повіту: «Национальный вопрос воспринимался остро. Чувствуется, что среди крестьян поработали «боротьбисты». По всему видно, что нам на Украине нужен ЦИК (представнический орган – *О.В.*) и СНК (исполнительный орган – *О.В.*). На это было обращено особое внимание крестьян»²². Делегати конференції *Богодухівського* повіту у резолюції про поточний момент наголошували: «Україна зі своїми соціально-економічними та національними *особливостями* повинна бути *окремим* народногосподарським організмом і може розвиватися з успіхом і закріпити соціалістичний порядок тільки тоді, коли буде мати *свій* (виділено мною – *О.В.*) Український правлячий центр, якому будуть підпорядковані місцеві органи Української влади»²³. Резолюція конференції *Валківського* повіту Харківської губернії вимагала: «Необхідно залучити до активної *законодавчої* та *виконавчої* роботи широкі маси *трудящих* селян і робітників. Для того, щоб ця робота йшла продуктивніше на місцях, необхідно всіляко уникати *призначення* зверху робітників до радянських установ і проводити *вільні вибори* (виділено мною – *О.В.*) до Рад робітничих і селянських депутатів для трудящих робочих і селян»²⁴.

¹⁸ Ленин В. Телеграмма главному И.И. Вацетису от 29 ноября 1918 г. *Полн. собр. соч.* / Издание пятое. Москва : Изд-во политической литературы, 1974. Т.37. С. 234.

¹⁹ Романчук О. К. Ультиматум: Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РСФРР і Центральною радою. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1990. С. 44.

²⁰ Там само. С. 45.

²¹ Борьба. 1919. 18 марта.

²² Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. Р-202, оп. 2, спр.59, арк.5.

²³ Там само, арк. 8.

²⁴ ДАХО, ф. Р-202, оп.2, спр.59, арк.38.

Компартія відкинула ці вимоги і невдовзі відновила політику продрозкладки, масовий терор проти селянства тощо. Політика заготівель продовольства «по-соціалістичному» в реальному житті являла собою *узаконене державою пограбування селян*. Типовою була ситуація, про яку розповідали селяни одного з регіонів України: «Протягом цього місяця нас відвідало багато продовольчих загонів. Луганськ зовсім зарівав. Лише за один тиждень до нас приїздили загони з армії діючої і трудової, від спілки металістів, гірників, радянських службовців, від губкому і ревкому, від заводів і продкому. Всі ці загони викачували хліб, якого немає у нас, навіть насіння на засів не вистачає! Усі вони нам не вірили, обшукували, брали заручників, розстрілювали. Зараз від нас вимагають: м'ясо, жири, картоплю і все-все, що можна з'їсти... Вони створили цілі армії для вилучення продуктів харчування, а у нас уже давно нічого немає, самі овочі їмо. До того ж посуха, рік неврожайний, усе горить – буде голод. Село хочуть розсварити, «розшарувати» на бідняків, середняків, куркулів. І для цього учасникам, які лазять по горищах та льохах, видають 10% відібраного»²⁵.

В умовах злочинної політики РКП(б), найбільш свідомі, активні представники селянства України, а також ті, що мали досвід збройної боротьби з комуністичним режимом у 1919 р., почали здійснювати *самозахист* своїх порушених природних, економічних, та політичних прав, організувавши тисячі озброєних *повстанських загонів*. Під *проводом* представників партій есерів та анархістів, а також селян-ветеранів Першої світової війни, повстанський рух *ідеологічно* оформився та набув *високого* рівня *військової організації*. Він проходив під гаслами: «геть диктатуру компартії та комісародержавіє», «повстаньмо за право самим вирішувати, як влаштувати своє життя», «геть штучні закони та владу людини над людиною»²⁶. Головним об'єктом дошкульних ударів повстанців став *місцевий апарат* невинної їм *комуністичної держави*. Широкомасштабний повстанський рух *паралізував* її функціонування в Україні, як *ніде* на теренах колишньої Російської імперії і став *унікальним* соціальним феноменом, що відбивав особливості *повсякденної правосвідомості* українського селянина, насамперед його *віковічне, непереборне прагнення до особистої та економічної свободи*. Переконливі і красномовні *свідчення* цього містилися у виступі командувача Олександрівською (м. Олександрівськ, нині м. Запоріжжя – *О.В.*) групою військ 4-ї армії, яка вела боротьбу з повстанцями на Запоріжжі, члена ЦВК Всеросійського з'їзду Рад – М. Каширіна на з'їзді КНС Олександрівської губер-

нії (січень 1921 р.). Він зокрема заявив таке: «Само *местное* населення, ведуще свою *родословную* от бывших *запорожских* казаков, известных по своим историческим грабёжам, не отличается особым благонаравием и само способствовало всегда и всюду организации разных бандитских шаек и укрывало многочисленных преступников... *Вся Украина* с начала *революции* имела в большом количестве у себя анархически настроенных кулаков, которые будучи *мелкими собственниками*, не желали признавать *никакой власти* и направляли все свои усилия к *свержению* её. ...*Украина*, со своим калейдоскопом разных правительств, бесконечными войнами и наличием тёмного кулацко-анархистского элемента в массах населения, была и в настоящее время является *страной*... *не желающей* видеть у себя вообще *никакой государственной власти* (виділено мною – *О.В.*)»²⁷. Він скаржився на те, що боротьба з повстанським рухом за допомогою лише Червоної Армії не може бути доведена до рішучого кінця, оскільки «части Красной Армии, являясь *новыми пришельцами* (виділено мною – *О.В.*) на Украине», *не завжди* можуть ясно зрозуміти і визначити самі корені цього руху – махновщини, яка «*вросла* в недра *народной* массы и *поддерживается* (виділено мною – *О.В.*) самими жителями»²⁸. Якщо не брати до уваги риторичку про «куркулів», складається враження, що це говорив не високопоставлений *комуніст*, а високопоставлений *царський чиновник*. Логіка *узурпації* влади і трирічного проведення доктринерської *антинародної* політики зумовила таку *деформацію* свідомості представників керівної ланки правлячої компартії, що вони з *демагогічних* захисників народу перетворилися у його жорстоких *гнобителів*, котрі ненавиділи народ, насамперед український народ, і оцінювали характер *народних рухів* доби Козаччини та революції з таких же *світоглядних* позицій, як і колись *царські сатрапи*.

Навесні 1921 р. через загрозу загибелі, більшовики відмовились від насадження комуністичної, безринкової системи економічних відносин і почали відновлювати ринкові, тобто капіталістичні відносини, лицемірно назвавши цю економічну політику «*новою*». Кривавий експеримент начебто припинився. Та не для України, де в умовах голоду продрозклади продовжували збирати продрозкладку, аби придушити антикомуністичний селянський повстанський рух. Голод в Україні тривав аж до весни 1923 р.

У 1922 р., коли військово-політична ситуація в країні дещо стабілізувалася, московське компартійне керівництво вирішило реалізувати план створення унітарної держави. На той час відносини

²⁵ Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно. Историческое повествование. Киев: РВЦ «Проза», 1993. С. 437.

²⁶ Белаш А.В., Белаш В.Ф. Указ. соч. С.391.

²⁷ Державний архів Запорізької області (ДАЗО), ф. 27, оп. 1, спр. 150, арк. 39–40.

²⁸ ДАЗО, ф. 27, оп. 1, спр. 150, арк. 46.

між радянськими республіками регулювалися дво-сторонніми договорами. Очолив процес створення унітарної держави Й. Сталін – генеральний секретар компартії і одночасно нарком у справах національностей. Він вважався в компартії теоретиком з національного питання. В. Ленін на той час важко захворів, проходив лікування і був за вимогами лікарів відсторонений від політичних справ. Московське керівництво підготувало план об'єднання радянських республік шляхом входження їх до складу РСФРР і перетворення в автономні республіки з правом розвитку національної культури. Таким чином, радянські республіки позбавлялися національного суверенітету. Їх керівники виступили категорично проти такого об'єднання. Це пояснювалося декількома причинами: по-перше, багато з них були прибічниками Л. Троцького і розуміли, що В. Ленін через хворобу скоро залишить політичну арену і тоді їм прийдеться мати справу з Й. Сталіним, який вже виявляв диктаторські заміряння; по-друге, серед них було немало таких, що виступали за поєднання комуністичної ідеї з національною, аби прилучити на свій бік національні спільноти і поширити соціальну базу комуністичного режиму, яка була дуже вузькою. Зокрема такі погляди в уряді Радянської України репрезентувала група на чолі з М. Скрипником – близьким соратником Леніна.

Для запровадження проекту «автономізації» Й. Сталін мав намір зламати спротив керівників радянських республік адміністративними методами і приступив до його здійснення. Це викликало вибух обурення серед більшовиків-неросіян. М. Скрипник та інші українці кваліфікували дії московського керівництва як погано прихований *російський шовінізм*. Увесь ЦК грузинської більшовицької партії на знак протесту подав у відставку. Представник більшовиків Середньої Азії Султан Галієв звинуватив партію в «червоному імперіалізмі». Про ці події стало відомо В. Леніну. Він зрозумів, що здійснення проекту «автономізації» призведе до розколу в компартії, зруйнує слабку підтримку, яку вона мала в неросійських республіках, а також створить серед колонізованих народів світу невідоме враження про неї. Отож, ідея створення централізованої держави могла потерпіти фіаско. На відміну від Й. Сталіна, що був жорстким, твердолобим політиком, В. Ленін був досвідченим політиканом і умів, роблячи другорядні поступки, зберегти головне. Він запропонував свій проект об'єднання радянських республік. В радянській історіографії цей проект отримав назву «проект федерації». За цим проектом всі республіки, включаючи й російську, об'єднувалися як рівноправні члени в союз. З метою продемонструвати добровільність цього союзу, В. Ленін запропонував

надати кожній республіці право виходу з нього. Повноваження уряду визначалися у такий спосіб: 1) деякі справи лишалися виключно у царині повноважень республік; 2) інші поділялися між республіками і союзними міністерствами; 3) ще інші розв'язувалися союзним урядом. Так український уряд на території республіки теоретично мав юрисдикцію над сільським господарством, внутрішніми справами, правосуддям, освітою, охороною здоров'я та соціальним забезпеченням. Із союзним урядом він ділився владою в питаннях виробництва продуктів харчування, робочої сили, фінансів, інспекції та народним господарством. Зовнішні відносини, армія, флот, транспорт, зовнішня торгівля, зв'язок ставилися у виключно компетенцію союзного уряду, що розміщувався у Москві. Але, за наполяганням В. Леніна, до цього плану робилося вагоме застереження. Право виходу, що мало першорядне значення як остаточний доказ суверенітету республіки, дозволялося застосовувати тільки за згодою на це компартії. Оскільки ж вона залишалася організацією строго централізованою і переважно російською з центром у Москві, наймовірним було чекати від неї такої згоди. Таким чином, ленінський план, надаючи республікам обмежене самоврядування, передбачав створення формально федеративної, а фактично централізованої, унітарної держави, влада в якій зосереджувалась в руках вищого партійного керівництва у Москві²⁹.

Хоч уряди республік, зокрема український, мали серйозні застереження щодо пропозицій Леніна, вони були краще тих, що висував Й. Сталін. Тому 30 грудня 1922 р. на Першому Всесоюзному з'їзді Рад їх ухвалили представники Російської, Білоруської, Української та Закавказьких республік. Було проголошено створення СРСР. З'їзд затвердив в основному проект Декларації і проект Договору про утворення СРСР, бо представники республік вимагали їхнього доопрацювання. Тому в лютому-травні 1923 р. спеціальні комісії, створені при урядах національних республік займалися цим питанням.

Свій проект Союзного договору розробив і уряд України. Він істотно відрізнявся від проекту, ухваленого Першим Всесоюзним з'їздом Рад:

1. З українського проекту було виключено положення про те, що республіки укладають договір про об'єднання в одну *союзну державу*, оскільки, як вважали українці, в цьому коренилася загроза унітаризму. Натомість пропонувалося таке положення: республіки об'єднуються в *союз*.

2. Передбачалась можливість представництва республік в *міжнародних* стосунках, хоча і в межах, визначених союзними органами.

²⁹ Субтельний О. Вказ. праця. С. 335–336.

3. За українським проектом республіки мали право *змінювати* внутрішні кордони за взаємною домовленістю.

4. Із повноважень союзних органів *вилучалося* встановлення системи республіканських і місцевих податків.

5. В українському проекті *не було* положення про *єдиний* держбюджет СРСР, а передбачались *окремі* союзний і республіканський бюджети.

6. За українським проектом *все майно і ресурси* республік знаходились в їх *розпорядженні, користуванні й управлінні*. Чітко визначались умови за яких *республіканському* майну міг бути наданий статус *загальносоюзного*.

7. Включено положення про те, що *територія* республіки і її *конституція не можуть* бути змінені без її згоди.

8. Республікам надавалося *право опротестовування* дій союзних органів, якщо ці дії *суперечать* Союзному договору або явно *порушують* інтереси республік.

9. Вводилась стаття, що передбачала наявність *громадянства республік*³⁰.

Отож, як бачимо, в українському проекті Союзного договору були підсилені гарантії державного суверенітету республік і пропонувалася справді федеративна форма об'єднання республік.

Однак, це ніяк не влаштувало московське керівництво, яке прагнуло створити унітарну державу. Тому в червні 1923 р. український проект був підданий нищівній критиці в Москві. Й. Сталін звинуватив український уряд і його голову Х. Раковського в прагненні послабити єдність республік і створити *конфедерацію*. Проект українського уряду був відправлений в архів, а Х. Раковський усунутий з посади Голови уряду УСРР.

Висновки. Завершуючи аналіз проблеми, відзначимо наступне. Утворення української державності під час революції у 1917 р. було закономірним явищем, передумови якого склалися протягом XIX – на початку XX ст., тобто більш ніж століття. В цей час українська спільнота, попри розподіл її території проживання російсько-австрійським кордоном, проведення асиміляторської політики та репресій російським царизмом, формувалася як нація, з притаманною їй оригінальними національною свідомістю, менталітетом, завдяки становленню і розвитку української літературної мови, української історичної, лінгвістичної, етнографічної наук, національного театру та музики. Суспільний рух національно свідомого українства, який очолила новонароджена українська інтелігенція, набув певних організацій-

них форм аж до створення політичних партій, мав своїх неординарних ідеологів та керманічів. Спираючись на багатовікову державну традицію української спільноти та державотворчий досвід США та Швейцарії, вони розробили конституційні проекти розбудови української держави новітньої доби, які ґрунтувалися на прогресивних і донині принципах та інститутах, що свідчило про високий рівень політико-правової думки українських інтелектуалів, яка багато в чому випереджала свій час. Ідеться про природні права людини, народний суверенітет, принцип розподілу влад, політичні права і свободи, національно-персональну автономію для національних меншин, децентралізацію адміністративного управління через місцеве самоврядування, заходи боротьби з корупцією чиновників тощо. Проте через комплекс несприятливих чинників, реалізувати проекти розбудови національно-демократичної державності не вдалося. Непереборним чинником стало військове протистояння з Росією, правляча компартія якої захопила величезні фінансові, матеріальні, військові ресурси, які дісталися від царизму, і в цьому плані мала величезну перевагу, що дозволило їй тричі здійснювати військову інтервенцію в Україну. Політичний режим комуністів був антиподом української національно-демократичної державності, бо ґрунтувався на приматі політичної доцільності, тобто інтересів компартії, а не прав людини. Для нього були характерними відсутність принципу розподілу влад, жорстка централізація влади, політична, економічна і терористична диктатура мізерної меншості над значною більшістю суспільства, доктринерство та економічний волюнтаризм, фізичне винищення певних соціальних класів та верств, злочини перед людяністю, політична та правова демагогія. Більшовики формально визнавали право на національне самовизначення, а на практиці уперто намагалися побудувати на уламках колишньої царської імперії свою «комуністичну» імперію. Лише відчайдушний національний спротив прибалтів, білорусів, закавказьких народів і особливо українців, завадив їм реалізувати в повній мірі свої плани. Аби не втратити владу над величезною територією, вони політично зманеврували, пішли на поступки, створили формально національні державні утворення – радянські республіки, керівництво яких складалося з комуністів. Серед них були представники корінних національностей, немало з яких висловлювались за розбудову державного апарату із залученням представників корінної національності і розвиток її культури. Цей чинник вкупі із загрозою чергового масштабного національного спротиву, примусив московське керівництво компартії відмовитися від плану створення унітарної держави шляхом поглинення Російською Федерацією державного суверенітету

³⁰ «Забьтый» проект: почему был проигнорирован украинский вариант Договора об образовании СССР 1923 г. *Коммунист Украины*. 1991. № 4. С. 5–13.

національних республік і погодитись на об'єднання усіх республік, включно з Росією, в рівноправний союз з федеральними органами влади і збереження певного державного суверенітету республік. Таким чином, кривавий ленінський політичний режим не

«подарував» державність неросійським народам, а вони *змусли* його, вкрай виснаженого боротьбою в період 1917–1921 рр., визнати їх право на національне самовизначення і зреалізувати його хоч і в урізаному вигляді.

Інформація про автора:

Волошко Олексій Олексійович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія
59, вул. Наукове Містечко, м. Запоріжжя, 69000, Україна

Information about the author:

Voloshko Oleksiy Oleksiyovych,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy
59, Naukove Mistechko str., Zaporizhia, 69000, Ukraine